

УДК 94 (477) + 28 (09)

І. В. Процик

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х рр. XX ст. ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

У статті автор робить спробу розглянути основні етапи боротьби Української греко-католицької церкви за легалізацію як одного із чинників, який впливав на суспільно-політичні трансформації на Україні другої половини 80-х рр. XX ст.

Ключові слова: легалізація, релігія, Українська греко-католицька церква, Собор, демократизація.

В статті автор робить спробу розглянути основні етапи боротьби Української греко-католицької церкви за легалізацію як одного із факторів, який впливав на суспільно-політичні трансформації на Україні другої половини 80-х рр. XX ст.

Ключевые слова: легализация, религия, Украинская греко-католическая церковь, Собор, демократизация.

In the following article the author tries to consider the basic stages of fight of the Ukrainian Greek Catholic Church for its legalization as one of factors which had influence over social and political transformations in Ukraine in the second half of 80's in 20th century.

Key words: legalization, religion, Ukrainian Greek Catholic Church, Congregation of Clergy, democratization.

Постановка проблеми. Після проголошення в СРСР курсу на прискорення соціально-економічного розвитку в республіках починається активізація діяльності різноманітних громадських організацій, рухів, об'єднань, кожен із яких мав свою мету діяльності та завдання. Для України було характерні процеси, які були пов'язані із вирішенням таких питань як висвітлення заборонених до того часу сторінок історії, пов'язаних із Голодомором 1932-1933рр. та 1946-1947рр., діяльністю ОУН-УПА та ін., подолання наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р., викладання українською мовою у школах та університетах та ін.. Однак із важливих аспектів життя українців завжди була релігія. На Україні в той час напуючою була Російська православна церква, яка користувалась підтримкою влади (в тому числі матеріальною), будучи елементом суспільно-політичного впливу та пропаганди на українців. Однак на західних теренах

України вела свою діяльність і Українська греко-католицька церква, яка на той час була юридично ліквідованою згідно рішення Львівського собору 1946р. Але із пожвавленням соціально-економічного, суспільно-політичного руху в Україні набирає актуальності і боротьба за легалізацію Української греко-католицької церкви, переважна більшість віруючих якої проживала в західних областях України.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженнями подій, які пов'язані із Львівським собором 1946р., його значенням та діяльністю УГКЦ в другій половині XX ст. займаються Е. Бистрицька, Н. Концур, Я. Стоцький, В. Пашенко, Ю. Щербяк та ін. Особливу увагу привертає монографія Я. Стоцького "Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.)", в якій автор ґрунтовно описує діяльність греко-католицького духовенства у підпіллі. Що стосується дослідження питань легалізації УГКЦ в період перебудови, то тут потрібно відзначити дослідження О. Недавної,

О. Бойка, Ю. Алексеева, С. Кульчицького, В. Сергійчука та ін.

Мета статті полягає у висвітленні основних етапів боротьби Української греко-католицької церкви за легалізацію в другій половині 80-х рр. XX ст. як фактору демократизації суспільно-політичного життя України

Виклад основного матеріалу. У добу перебудови ситуація із ставленням влади до релігійного життя населення істотно покращилася. Державні чиновники стали більш толерантно ставитись до релігійного життя. Конституційна норма про свободу совісті почала перетворюватися з декларації на реальність, що спричинило підвищену зацікавленість громадськості у питаннях релігії. Про це свідчать результати соціологічного опитування, проведеного у 1989 році, згідно якого, кількість тих, хто позитивно оцінює роль релігії у житті людини, серед молоді та інтелігенції у ряді областей УРСР за вісім років зросла на 18-25 %, серед інтелігенції 36% респондентів вважали, що атеїстична пропаганда не потрібна. На початок 1987 р. в Україні нараховувалося 6652 релігійні об'єднання. Лише протягом 1986 року було зареєстровано більш як 400 нових релігійних общин. У цей час церкві було передано Дальні печери Києво-Печерської лаври, монастирські комплекси у Чернігові, Івано-Франківській області тощо [3,с.110].

У середині 80-х рр. мало не всі церковні громади в Україні, що існували легально, представляли Російську православну церкву (РПЦ). Радянська влада надавала їй ієрархам можливість легально діяти під гласним (з боку рад у справах релігії при урядах союзних республік) і негласним (з боку КДБ) контролем. В Україні Російська православна церква мала особливо розвинуту мережу громад – удвічі більшу (до 4 тис), ніж у Росії, майже половина православних церков знаходилася в західних областях. Парафії цього регіону дісталися РПЦ у спадок після заборони в 1946 р. греко-католицької церкви, яке було прийняте на Львівському соборі. РПЦ в Україні цінувалася властями як один з важливіших чинників русифікації населення [2;4;9].

Піднесення національно-визвольного руху у перебудовчі роки яскраво проявилось у релігійній сфері. Як уже зазначалося, в Україні спостерігається в ці роки збільшення кількості релігійних громад. Однак, варто зазначити, що далеко не всі релігійні об'єднання влада реєструвала, надаючи їм цим актом офіційного статусу. На початок 1989 р. 475 релігійних об'єднань республіки не було зареєстровано. Зрозуміло, що найпомітнішими та впливовими серед офіційно невизнаних були осередки УГКЦ у західному регіоні України, де у цей час проживало близько 650 уніатських священників, монахів та монашок, значна частина з яких займалась релігійною діяльністю. За офіційними даними, найбільша кількість осередків УГКЦ діяла у населених пунктах Львівської, Івано-Франківської, Терно-

пільської та Закарпатської областей [3;8;9;10;11].

Тому цілком логічним фактом було те, що саме у ці роки розпочався рух за легалізацію Української греко-католицької церкви. Влітку 1987 року Українська греко-католицька церква оголосила про свій вихід з підпілля і утворила Комітет захисту УГКЦ, до складу якого увійшли Й. Тереля (голова), Г. Будзинський, С. Петраш-Січко, В. Кобрин. Після від'їзду Й. Терелі на Захід, Комітет очолив І. Гель. З моменту виникнення цей комітет у партійних документах було віднесено до півтора десятка самодіяльних формувань “негативної направленості”, при цьому, як правило, зазначалося, що він “активно добивається легалізації та політичної реабілітації уніатської церкви, інспірує серед прихильників унії антисуспільні прояви, провокує їх на конфронтацію з органами влади”. Цікавим є той факт, що греко-католицька церква у період перебудови складалась з двох гілок – УКЦ за кордоном та т.зв. “катакомбної” УГКЦ, яка діяла в Україні, однак в оперативних партійних документах, як правило, її називали УКЦ [3,с.112].

Як зазначає О.Бойко, боротьба за легалізацію УГКЦ одночасно розгорталася на трьох рівнях — міжнародному, загальносоюзному та республіканському. Активними її учасниками були осередки УГКЦ в Україні; представники УГКЦ за кордоном, які гуртувалися навколо кардинала Мирослава Івана Любачівського у Римі; світова спільнота; Ватикан; союзні й республіканські партійні та державні органи. На початковому етапі свого існування, Комітет захисту УГКЦ організував низку листів до релігійних та партійних лідерів, а також кілька звернень, надісланих на адресу союзних державних органів та різних форумів світової громадськості. Зокрема, протягом серпня 1987 р. було відправлено листи Папі Римському Івану-Павлу II та М. Горбачову, у грудні до Президії Верховної Ради СРСР надійшла заява за підписами 2,2 тис. Прибічників уніатства, у січні 1988 р. група українських католиків звернулася до учасників Віденської конференції держав-учасниць нарад з питань безпеки і співробітництва у Європі. Також питання порушення релігійних свобод в УРСР обговорювалось під час роботи Комісії ООН з прав людини, яка працювала протягом лютого-березня 1989 р. у Женеві. Основною думкою усіх цих документів було питання про легалізацію УГКЦ [3,с.111-112].

Після отримання відповідного листа, з метою підтримки українських католиків у червні 1988 р. Папа Римський звернувся до М. Горбачова із відповідним листом. Керівництво СРСР дуже нервово прореагувало на цей лист і почало вимагати вжиття заходів щодо викорінення активності греко-католиків.

Виконуючи директиву, Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР підготувала доповідну записку “Про так звану Українську католицьку церкву та заходи по подоланню релі-

гійно-націоналістичного сепаратизму”. У цьому документі вказувалося, що в західних областях знаходяться четверо греко-католицьких єпископів, 269 священників і 489 ченців, які мають під своїм впливом віруючих що найменше у 200 містах, селищах і селах. Зокрема, на Закарпатті під впливом греко-католиків перебувало, за оцінкою Ради у справах релігії, до 20 тис. віруючих, на Івано-Франківщині - до 15 тис. Даних по Львівщині і Тернопільщині у Ради не було, хоч у записці вказувалося, що ці області є основною базою УКЦ [1,с.35;10].Всього, за даними вказаної доповідної записки, прохання про реєстрацію українських греко-католицьких громад надійшли з 38 населених пунктів. У зв'язку з цим, голова Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР М. Колесников зробив такий висновок: “останнім часом відбулася явна змика (об'єднання – І.П.) проповідників уніатства з проповідниками українського націоналізму”. В боротьбі з УГКЦ Рада рекомендувала скористатися можливостями РПЦ. Зокрема, пропонувалося розв'язати питання про реєстрацію громад РПЦ у тих населених пунктах, де відчувався сильний вплив уніатів (близько ста), а також підтримати прохання Українського екзархату РПЦ про створення чернечої громади на базі колишнього греко-католицького монастиря біля села Гошів Долинського району Івано-Франківської області. Монастир був місцем паломництва греко-католиків. ЦК Компартії України підтримав ці заходи. Було вирішено також збільшити набір в Одеську духовну семінарію з метою створення кадрів священників, здатних успішно працювати у західних областях. РПЦ надавалися матеріальні можливості для збільшення обсягу і тиражу журналу “Православний вісник”, видання православних книжок українською мовою. Зокрема, православні віруючі отримали 100 тис. екземплярів Нового Заповіту українською мовою, а тираж україномовного церковного календаря зріс з 17 тис. до 260 тис. екземплярів [1,с.36;3,с.115].

Однак діяльність РПЦ виявилася недостатньою для нейтралізації УГКЦ. Про це говорить в доповідній записці ЦК КПУ, надісланій на адресу ЦК КПРС, в якій підкреслюється: “Російське православ'я на місцях виявилася не готовим до захисту своїх церковних інтересів, у багатьох випадках займає пасивну, вичікувальну позицію, вважає, що протидія греко-католицькій церкві – це проблема правоохоронних органів, а не православ'я” Така поміркована позиція РПЦ почала обурювати партійні органи. Заввідділом зарубіжних зв'язків ЦК КПУ А. Меркулов у червні 1989 р. в своїй доповідній записці “Про негативні наслідки ситуації, що склалася навколо УКЦ” зазначав: “Відомо, що Руська православна церква виступає категорично проти легалізації УКЦ. Це зрозуміло – вона обстоює свої інтереси, не бажає мати конкуруючої церкви, але політичні збитки несуть партійні та державні органи”. Цікавим також є той факт, що у згаданій доповідній записці А. Меркулова було

заявлено, що “підстав для відмови у реєстрації громад УКЦ з точки зору Конституції СРСР, УРСР та законодавства немає. Що ж стосується міжнародного права, то тут у наявності порушення наших зобов'язань по міжнародних пактах, сторонами яких є СРСР та УРСР”[3,с.116].

У травні 1989 р. боротьба за легалізацію УГКЦ набула відкритої форми. Шестеро єпископів і священників забороненої церкви розпочали голодування у центрі Москви на знак протесту проти небажання властей розмовляти з ними. До них приєдналися священники і віруючі в західних областях України. Питання про легалізацію УКЦ було поставлене у Верховній Раді СРСР депутатами Р. Братунем, О. Гончаром, Б. Єльциним, А. Сахаровим, С. Аверенцовим та ін. Це питання висвітлювали загальносоюзні засоби масової інформації – “Огонек”, “Аргументы и факты”, “Новое время”, “Московские новости”. На підтримку греко-католиків також виступили неформальні об'єднання – “Меморіал”, УГС. Після цього голова УКЦ кардинал М. Любачівський звернувся до пастви із закликом провести акцію на захист релігійної свободи. Близько 150 тис. віруючих відгукнулися і взяли участь у церковних службах по всій території Західної України [1;3]. Акція начисто показала реальні масштаби впливу УКЦ.

17 вересня 1989 р. Львів відзначав 50-ту річницю введення радянських військ на територію Західної України згідно з таємним протоколом Ріббентропа-Молотова. Як і завжди за радянських часів ювілей відзначили демонстрацією, в якій взяли участь до 150 тис. жителів міста. Проте демонстранти майже не звернули уваги на офіційні гасла щодо відзначення ювілею воз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. Вони висунули гасла, які відбивали актуальні проблеми в суспільстві, і пануючими були вимоги, які стосувались релігійного життя українців – легалізація УГКЦ, визнання неправомірним рішення Львівського собору 1946р, повернення собору св. Юра та інших церков і конфіскованого майна УГКЦ, відновлення діяльності академії, духовних семінарій та монастирів.[1;3;9].

1 жовтня 1989 р. відбулося молитовне зібрання та демонстрація греко-католиків у Івано-Франківську, яке було однією з акцій кампанії, яку проводила УГКЦ напередодні зустрічі М. Горбачова та Папи Римського. Перед початком богослужіння керівник комітету на захист УГКЦ І. Гель від імені присутніх 50-ти тис. віруючих (за даними Івано-Франківського обкому партії, у молитовному зібранні брали участь 4 тис. осіб) зачитав тексти телеграм Папі Римському та М. Горбачову, у яких висувалося прохання прискорити процес легалізації УГКЦ. Протягом жовтня-листопада аналогічні багатотисячні демонстрації греко-католиків неодноразово відбувалися у Львові, Стрию, Тернополі, Івано-Франківську, Чернівцях. У цей час у Львові та ряді інших населених пунктів області греко-католики самочинно відкрили 12 недію-

чих культових споруд та захопили 26 храмів, якими раніше користувалися православні релігійні громади. За оцінкою влади, протягом 1988-1989 р.р. активісти уніатського руху здійснили у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській областях, а також у Москві ряд скоординованих акцій, приурочених до значних суспільних подій (1000-річчя християнства на Русі, виборчій кампанії, З'їзду народних депутатів тощо), які мали продемонструвати "активність" та "масовість" УГКЦ [3;9].

Горбачову ставало все важче пояснювати власному суспільству і закордонним колегам, чому він не скасовує сталінської заборони репресованої церкви, яка довела, що є народною. На січень 1990 року було заплановано зустріч М.Горбачова і Папи Римського. Ще перед візитом, 5 жовтня 1989 року Папа Римський у своєму виступі перед синодом УКЦ зазначив: "Без легалізації української католицької церкви процес демократизації в СРСР не можна вважати завершеним". Завдяки підвищеній увазі до цього питання зі сторони Заходу, світової спільноти та жорсткій позиції Ватикану у питанні легалізації УГКЦ дане питання вдалось зрушити із мертвої точки. 28 листопада 1989 р. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР опублікувала заяву, в якій зазначалося, що греко-католики східного обряду можуть утворити свої релігійні громади і реєструвати їх в установленому порядку. Однак у даній заяві йшла мова лише про реєстрацію релігійних громад, але аж ніяк не про легалізацію УГКЦ як окремої церкви. У зв'язку із цим, 7 грудня 1989 р. кардинал Любачівський заявив, що реєстрація є лише першим кроком на шляху до легалізації, і що, на його думку, Папа Римський відкладе свій візит до СРСР аж до моменту легалізації УГКЦ в Україні. Особливо у своїй заяві кардинал Любачівський звертав увагу на власності УГКЦ, яка була конфіскована і передана РПЦ [1,с.37;3,с.118-119].

1990-й рік виявився вирішальним у справі утвердження УКЦ як легально діючої церкви. Ватиканська делегація, яка передувала у Москві протягом 12-17 січня 1990 р., не зуміла переконати керівників Православної церкви відновити повні права греко-католиків. РПЦ відмовлялася визнати неканонічність Львівського собору 1946 р. та передати греко-католикам відібрані у них храми. Але рішучість українських греко-католиків у доведенні своєї справи до кінця зламала ситуацію. 23 січня 1990 р. у Львові, у Преображенській церкві відбувся Собор УКЦ на якому присутні 6 єпископів та більш як 150 священників, який проголосив рішення Львівського псевдособору 1946 р. недійсним, легалізував Українську греко-католицьку церкву та поставив перед представниками світської влади вимогу повної реабілітації УГКЦ, повернення всіх раніше забраних храмів і церковного майна, включаючи архів та бібліотеку митрополита А. Шептицького. Після цих подій процес утвердження УГКЦ у релігійному житті республіки отримав новий потужний імпульс. На 1 лютого

1990 р. до Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР було подано заяви на реєстрацію від 435 греко-католицьких громад, з них у Закарпатській області - 19, Івано-Франківській - 123, Львівській - 218, Тернопільській - 75 громад. У зв'язку з цим загострилося питання про церковне майно. На початок лютого 1990 року греко-католиками було захоплено 171 церкву (Івано-Франківська область—32 церкви, Львівська — 136, Тернопільська — 3) [1;3;11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Домовленість між М. Горбачовим і Папою Римським в ході зустрічей та розмов між ними, а головне – нова політична ситуація, яка виникла внаслідок перемоги Демократичного блоку на виборах до Верховної Ради УРСР навесні 1990 р., сприяли поступовій реалізації вимог УКЦ, зокрема передачі греко-католикам пам'ятки історії світового значення – Львівського собору Св. Юра. У березні 1991 р. з еміграції повернувся кардинал Мирослав Любачівський. Перспективність подальших досліджень полягає у тому, щоб провести аналіз впливу легалізованої Української греко-католицької церкви на перебіг подій, які пов'язані із здобуттям незалежності України у 1991 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Ю. М., Кульчицкий С. В., Слюсаренко А. Г. Украина на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999рр.) [Текст] / Ю. Алексеев, С. Кульчицкий, А. Слюсаренко – К.: "Екс Об", 2000. – 296с.
2. Бистрицька Е. Питання ліквідації греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння [Текст] / Е. Бистрицька // Мандрівець. – Тернопіль, 2009. – № 4. – С. 26-30.
3. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985-1991рр.) [Текст] / О. Бойко. – К. Кондор, 2004р. – 357с.
4. Концур Н. Львівський "Собор" 1946 р. і проблеми виживання греко-католиків [Текст] / Н. Концур // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Історія / гол. ред. І. Зуляк; редкол.: М. Алексієвець, М. Бармак, Л. Баженов та ін. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 3. – С. 268-271.
5. Недавня О. Український греко-католицизм сьогодні [Текст] / О. Недавня // Релігійна панорама, 2006. – № 12. – С. 52-54.
6. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України [Текст] : професійні трансформації в контексті державної політики 1944 - 1964 років : монографія / Я. В. Стоцький ; наук. ред. П. Л. Яроцький. – К. : ФАДА, ЛТД, 2008. – 510 с.
7. Стоцький Я. "... Духовенство колишнє уніатське, серед населення авторитетне": УГКЦ у західних областях України в 1947-1949 рр. [Текст] / Я. Стоцький // Історичний журнал : Наукове громадсько-політичне видання. – К., 2008. – № 6. – С. 3-13

8. Стоцький Я. Репресивні дії органів радянської державної влади проти української греко-католицької церкви в Галицькому регіоні України у 1940-1960 роках [Текст] / Я. Стоцький // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак та ін. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – Вип. 3. – С. 133-139.
  9. Стоцький Я. В. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.) [Текст] / Я. В. Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432с.
  10. Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ століття до наших днів [Текст] / В. Пашенко. – Полтава, 2002. – 616с.
  11. Щербяк Ю. А. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті [Текст] : монографія / Ю. А. Щербяк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2006. – 588 с.
-